

דב שוורץ

ארץ והיסטוריה במשנתו של הרב הנזיר

מבוא

משנתו הפילוסופית של הרב הנזיר מתבססת ביסודה על עקרון האחדות הכוללת, שהוא ממרכיביה המרכזיים של מחשבת הרב קוק.¹ חידושו של הרב הנזיר הוא בדרך בה ניתן להגיע להבנה מושלמת של עיקרון זה, דרך המתאפיינת על-ידי מוטיב ה"שמעיות" ומושגת על היסודות הלוגיים של המידות שהתורה נדרשת בהן.² על כל עצם, ערך, או מאורע היסטורי כלשהם, ניתן לדון משתי זוויות שונות – מחד גיסא על תפיסת הדברים ברקע הפרטי, המקומי והזמני, ומאידך גיסא – הראייה מנקודת מבט כללית, המקנה חשיבות ומשמעות מעבר לפרספקטיבה הארעית. באורח זה ניתן להקנות משמעות גם לדברים אינדיפרנטיים, ואולי אף שליליים על רקע סביבתם ומקומם. מיותר לציין שהיו לתפיסה זו השלכות מכריעות במישור הפראגמאטי, בהתייחסות אל המאורעות ההיסטוריים בדורות האחרונים. מאמר זה יעסוק בשני תחומים בהם התבטאה תפיסה זו בכתביו של הרב הנזיר, ארץ־ישראל, וההיסטוריה, כאשר הדגש בתחום האחרון הוא על ההתפתחות ההיסטורית במישור הרעיוני³ "חינוכי", כבבואה של התפיסה ההיסטורית בכללותה.

1. יש להעיר כי במאמר זה אשתמש בעיקר בכתבי־יד משל הרב הנזיר, לפי שבספרו שיצא לאור, "קול הנבואה" (שהמשכו עדיין נמצא בכתב־יד), ירושלים תש"ל, מרוכזת ראשית משנתו הפילוסופית הכללית, המתמקדת בהעלאת הבעיה של מוגבלות המטאפיסיקה בפרט והפילוסופיה בכלל בהכרת הא"ל, והכוונה ליסוד הפיתרון – חכמת הקבלה. ההידרשות לנושאים ספיציפיים, כמו המושגים שבראש מאמר זה, נמצאת בכתבי היד הרבים שהשאיר, בביאורים לספרי המחשבה השונים, ובקטעי רעיונות. באשר ליסוד האחדות־הכוללת, עיין: "קול הנבואה" עמ' קכח־קכט. העיסוק בסוגיא זו מסיים את החלק הפילוסופי של הספר.
2. להסבר העניין עיין מאמרי: "מושגי הנבואה והשמעיות במשנת הרב הנזיר" בתוך: "בסתר המדרגה: ירושלים תשמ"ה, עמוד מט ואילך.

הארץ

ה"נבואה" מהווה מושג מפתח בהגותו של הרב הנזיר. הגות זו מנסה לאחד בין שתי שיטות, שהמתח ביניהן רב. מחד גיסא שיטתו של הרמב"ם, בה מתפרשת הנבואה כתהליך טבעי ואינטלקטואלי, כאשר היא מדד לשלושת השלמויות (מוסרית, מדמה, שכלית) על ידי רמת הנבואה אליה מגיע הנביא.³ גם במשנת הרב הנזיר מציינת הנבואה רמה הכרתית גבוהה הגובלת בשלימות, והיא משתייכת למישור האינטלקטואלי. משמעותה – תפיסה מירבית במושג האל המקנה קירבה חווייתית. ומאידך גיסא שיטתו של ר' יהודה הלוי, אליה נדרש גם בהמשך. בלא להיכנס בעובי הקורה של ה"נבואה", לפי ריה"ל, הרי שמלכתחילה ברור כי הנבואה תלויה לא רק באדם, אלא גם בגורמים חיצוניים בתכלית, שאין להם קשר ישיר לנביא, מצב כוחו המדמה, וכן הלאה. מצב הנבואה תלוי ביחוס (יהודי), ובמיקום (ארץ-ישראל).⁴ ריה"ל גם תולה את חזרת הנבואה לעם ישראל, בחזרה לארץ ישראל.⁵ תנאי זה, רואה הרב הנזיר, כמהותי לנבואה, על אף שאין הוא עקיב לתפיסה השכלתנית כדרך שהציג אותה הרמב"ם. במשנתו נצרך האדם המבקש להגיע לנבואה גם לעמל האינטלקטואלי והסתייעות בחכמות העיוניות במשמע הרחב של שם זה, וגם באורח פאראדוקסלי, לתנאי בלתי הגיוני, של שהייה בארץ ישראל. תפיסה זו של התנאים להשגת הנבואה, נבנית בשני שלבים בהגותו של הרב הנזיר. בראשונה – גם החשיבה הפילוסופית זקוקה לארץ ישראל לצורך שלימותה, ובנדבך העמוק יותר – הנבואה, כפיסגת החכמות האינטלקטואליות, באה לידי שלימותה בארץ ישראל. אדגים גישה זו במספר מובאות.

המושג הפילוסופי העתיק "צורה" (מקורה – מושג אריסטוטלי מובהק), משמש בטרמינולוגיה של הרב הנזיר כסמל לחשיבה ההגיונית המערבית, והוא רואה בה שורש הפער שבין האדם התווה לבין דרכי המחשבה היהודית המקורית,⁶ המיוסדת בדרך שונה ומבוססת על הגיון אחר. ה"צורה",

3. יחודה של התפיסה היהודית לפי הרמב"ם, היא באורח השלילה – אדם יכול להשתלם בשלימויות הנזכרות ו לא להגיע למדרגת הנבואה. עיין מורה נבוכים, חלק ב פרק לב [וראה עוד בשמונה פרקים. העורך]

4. "כל מי שהתנבא לא נתנבא כי אם בה או בעבורה. הנה נתנבא אברהם כדי שיעבור בה ויחזקאל ודניאל מפניה, וכבר היו נמצאים בבית ראשון וראו בו השכינה אשר בהמצאה היה מגיע לנבואה כל המוכן לה מהסגלה". ספר ה"כוזרי", מאמר שני, יד (מהד' הירשפלד, לייבציג 1886, עמ' 79). ועיין גם מאמר ראשון, צה, מאמר שני, כ"ג, מאמר רביעי, יז.

5. שם, מאמר שני, כד.

6. על מאפייניה של החשיבה היהודית המקורית לפי הרב הנזיר עמדתו במאמרי: "הגות חב"ד ומשנת הרב הנזיר", בתוך: "בסתר המדרגה", עמ' ס"סא.

היא משל לדרך הראות, המטשטשת את הדרך ה"שמעית" של המחשבה היהודית, שמשמעותה – העמקה פנימית על בסיס מושגי-הסוד של תורת הקבלה. הצורה היא שורש הכפירה. את ההידרדרות הרוחנית שאירעה בעם ישראל שהובילה לכפירה רעיונית, תולה הרב הנזיר ב"צורה": "הצורה שאולה לה מן מחשבות העמים... הצורה – מראה מקום... באלוהות – השאלה הקשה אינה אלא מהות, ציור שם אלוה, מה שאין כל שאלה לחכמה העברית המקורית, שיסודה רוח – לרוח חכמה ובינה, רוח דעת ויראת ה'. מה שבא מתוך הגלות בארץ שביה. בפני ארץ הקודש אשר עיני ה' בה, מואר הכל באור פני ה', כשנעלה ונשא הימנו".⁷

מכאן רואים שהגלות אינה רק מצב של פגישה פנים-אל-פנים עם מחשבת-האומות והשימוש בדפוסים שלה. הגלות היא עצם ההרחקה מארץ הקודש, שלה יש מעלה מיוחדת, "אור פני ה'", מעלה שהיתה עומדת בפני פרץ-הכפירה. עם ריחוק זה יש להתמודד באותם כלים פילוסופיים של המחשבה הכללית, אך בתכנים ההגותיים של הפילוסופיה היהודית. לשון אחר: יצירת פילוסופיה יהודית שתענה על דרישות הדור: "צורת הפילוסופיה העברית – היא תולדת דרישת נפש חלק גדול מישראל, המרגיש ומצטער בצמיצום חייו ודעתו בגלות, כשהיא נידחה ממרחב חיי הארץ, ביופיים ובגודלם ומרוממותם, ומתכווץ בפנימיות נשמתו ותורתו, הזקוקה לאור דעת מורחבת, על ידי הדברים המרווחים דעתו של אדם".

הרב הנזיר מחריף את השלכותיה של ההתפלספות המערבית, שהיא למעשה תוצאת הגלות, לא רק לגרימת הכפירה, אלא אף כקובעת את פניה של הפילוסופיה היהודית בימי הביניים. ה"צורה" המסמלת את הראות, היא אנטי-יתזה ל"שמעיות", אליה קורא ההגיון העברי המקורי. וכנגד זה, בארץ ישראל, נוחלת הצורה מפלה, ושוב, הודות להשראה האלוהית המיוחדת בארץ זו: "שני יסודות-היגיון אלו, הראות האלילית והשמע הנבואי, נלחמים זה בזה, ולאום מלאום יאמץ, ובמידה שהראות והצורה הנראית והעיונית גוברת, יורד ומצטמצם השמע ודבר-תורת-ה'. מה שאין כן אור פני הארץ, אשר עיני ה' אלהינו בה, היא מרוממת ומעלה לידי ה' אלהי הארץ. כיצד? האידיאליות, הארץ אינה המוחש לחוד, אלא פנים, שפונים אליה ברצון ובחן, באהבה ובחיבה, ואף בקדושה. והארץ עולה במידת מלכות⁸ בסוד אור

7. כאמור, הקטעים הבאים לקוחים מכתבי יד. חומר נוסף על מושג הצורה יוכל הקורא למצוא ב"נזיר אחיו". ספר הזיכרון לרב הנזיר, ירושלים תשל"ח, כרך ב, במאמר: "צורת הפילוסופיה היהודית ועקרה", עמ' רצב ואילך. "קול הנבואה" עמ' יביג ועוד.

8. ביסוד משפט זה עומדת התפיסה הקבלית שבעקבות החטא הקדמון, מידת מלכות ש"נכחה" בעולם הארצי ואיחדה עליונים ותחתונים, עלתה מעל פני הארץ, ואין היא

פני אלוהים. כמו שמשם צור מחצבתנו, זכרון קדשינו, מכל מקום, אין כאן צורה ותמונה לחוד, אלא פנים (פנימי), הזורע אור, חם, נערב, אהוב, המעלה ומרומם באור אלהים, שמי י"ה, לפי התבנית ההמפלית המיוחדת לחכמה העברית.

כל הדר בחוץ לארץ, דומה כמי שאין לו אלוה.

שאלת אלוהים, העומדת בראש הפילוסופיה הספרדית הקלאסית (חובות הלבבות, ר' שלמה אבן גבירול, מורה נבוכים, עיקרים), היא פרי הגלות ו'צורת' הפילוסופיה היוונית אלילית. בארץ הקודש אין מקום כלל לשאלה זו, אלא בקשת פני ה', דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד. להיפך, היתה שם גדול חקר השאלה, הצדק, צידוק הדין, איוב, הודיעני נא את דרכיך.⁹

בניגוד לחוץ לארץ, שם עצם הדין הפילוסופי נוגע לשאלת האל ומשם עלולה לנבוע הכפירה, בארץ ישראל אין צורך לדין מסוג זה כלל. שם החקירה נסבה על אודות דרכיו של ה', הרצון להבין את השגחתו והנהגתו. כאן באה לידי ביטוי תלותה של הנבואה בארץ ישראל. כאמור, הנבואה היא שיאה של השלימות ההכרתית אליה יכול להגיע האדם, ובאורח לא ראציננאלי היא תלויה גם בארץ ישראל. זאת ועוד: חזונו של הרב הנזיר, אליו גם חתר באופן מעשי, מעבר למישור העיוני שבכתביו, הוא תחיית רוח הנבואה "בתחייה המדינית בארצנו הקדושה"¹⁰ ואכן הכמיהה לארץ ישראל נראית כחלק אינטגרלי מן התוכן הנבואי: "הלאומים החדשים עברו מהלשון לארץ, תחיית חיי ישראל החדשים, ה'משיחיים', אחזו באידיאל תוכן הנבואה, לכל העולם, אבל לא הגיעו כולם לנבואה כשהיא, שבאמת כולם קשורים זה בזה, שירת הנביאים, ותוכן צדקם ואמיתם, ואהבת לאומיות ארצם (ההדגשה שלי – ד"ש), הכל חד בשפע גילוי הנבואה כשהיא, שכולה שירת הבינה העליונה,¹¹ צדק עליון, וחסד חן השיר. וזוהי נפתחת על ידי מר"ן שליט"א בירושלים עיה"ק".

לסיכום: השלימות, אליבא דהרב הנזיר, יכולה להיות מושגת רק בדרכי

שוכנת בה תדיר. כנגד זה, בעילוי הארץ, ארץ ישראל, מאוחדת שוב מידת מלכות עם התחתונים.

9. אין הרב הנזיר שולל כאן את הפילוסופיה היוונית בכלל, שהרי הוא עצמו משתמש בכליה, והקדיש לה את חלקו הראשון של "קול הנבואה" (ולא לה בלבד אלא לפילוסופיה המערבית בכלל), אלא יוצא נגד ראייתה כמטרה בפני עצמה. תפקידה הוא לכוון בלבד, לעבר המישור השמעי.

10. קול הנבואה, עמ' 11. ועיין שם עמ' ה.

11. ספירת הבינה מהווה מושג יסוד במשנתו של הרב הנזיר, בהיותה מייצגת את הפנימיות מתוכה נוצרים המושגים. ובספרות הקבלה מצביעים על קשר בינה לבין השמעיות. מושג זה והקשרו למשנת הרב הנזיר דורש מחקר נפרד.

הנבואה, כאשר השהות בארץ ישראל (או אולי "גם בעבורה", כפי שמשמע מן הטכסט האחרון) מהווה תנאי הכרחי, באורח בלתי-הגיוני להשגתה.¹²

*

במקום אחר, ישנם רמזים לתפיסת ארץ ישראל כעיקר דוגמאטי, הנמנה עם עיקרי האמונה, דבר שכנראה לא נעשה עד כה. בפירושו של הרב הנזיר לספר ה"כוזרי", הוא מבאר את פתיחתו של החבר כמניית עיקרים. הכותרת לחלק זה של הפירוש היא: "אני מאמין". מובן שכאן אין הדוגמות עוסקות בקביעות לגבי עצמותו של האל, שכן ריה"ל אכן רוצה ליצור בפתיחת החבר ניגוד חריף לנאומים הקודמים של הפילוסוף, של הנוצרי ושל המוסלמי, שהם החלו מן האל וירדו לעולם ולאדם, ואילו הוא, החבר, מתחיל מן האדם, ההיסטוריה, ובשלב מאוחר יותר, יעסוק בעצמות האל. הפתיחה, שהרב הנזיר מכנה אותה – "המופת ההיסטורי, הדורי הלאומי", היא כדלהלן: "אנחנו מאמינים באלהי אברהם יצחק ויעקב המוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובמופתים ובמסות, והמכלכלם במדבר והמנחילים את ארץ כנען אחר אשר העבירם את הים והירדן במופתים גדולים, ושלח משה בתורתו ואחר כן כמה אלפי נביאים אחריו מזהירים על תורתו מייעדים בגמול הטוב לשמרה ועונש הקשה לממרה אותה ואנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה והדברים ארוכים."¹³

הרב הנזיר מנתח קטע זה ומונה בו חמישה עקרם, שכותרתם היא "אני מאמין": "אנחנו מאמינים... והמנחילים את ארץ כנען" – 'אני מאמין' ראשון ושני, בחירת ישראל וארץ ישראל. 'ושלח משה בתורתו' – 'אני מאמין' שלישי. תורת משה מפי הגבורה, תורת ישראל. 'ואחר כך כמה אלפי נביאים אחריו' – 'אני מאמין' רביעי, בנבואה ומתנאיה, מזהירים על תורתו, שזאת התורה לא תהא מוחלפת, שאין הנביא רשאי לחדש. 'מייעדים בגמול ועונש' – 'אני מאמין' חמישי, בגמול ועונש."

אם כן מפורש נאמר כאן העיקר השני, ארץ ישראל, המוצג כבסיס תורת ישראל בפני הגוי השואף לקבל מושג אלמנטרי על אודות אמונת ישראל. אמת, שהרב הנזיר מסייג את חריפות דבריו. "אבל אין אלו בתור שכאלה... כי כל מה שכתוב בתורה הוא עיקר" – אך עם הסבר זה הנתמך בסוף הפיסקא ב"כוזרי" – "אנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה", נוצר

12. ישנם מקומות רבים נוספים המצביעים על התלות הזו, בעיקר בכתבי היד. עיין גם: "קול הנבואה" עמ' מז, "אור הכבוד חזיון הנבואה במקום ארץ הקדש וכו'".

13. מאמר ראשון, יא, מהד' הירשפלד עמ' 15.

הרושם שמעמדה של ארץ ישראל הוא מעבר לציווי או מעלה גרידא, אלא בעל חשיבות עצמאית. וכאן ניכרת קרבה לתפיסתו של הרב קוק בסוגיא זו, הרואה את הארץ כגוף עצמאי, כביכול, כישות אורגאנית, המשפיעה על יושביה גם בתחום הרוחני-יצירתי.¹⁴ אך גם מבלי להזדקק לראייה עצמאית זו, הרי ברור מדין זה שלארץ ישראל מעמד מרכזי כתנאי להשגת מטרות השלימות.

בכמה מקומות בפירוש על ה"כוזרי" מבטא הרב הנזיר קשר זה, ואצטט מפירושו למאמר המישי. סעיף יד: "אבל הושם זה בטבע הנבחרים מסגולת הבורא יתברך, הזכים מזכי הבריאה, בתנאים אשר הזכרנום" – הוא העניין האלהי, הנבואי, וסגולותיו: ישראל, תורת ישראל בארץ ישראל, יסוד שיטתו, אשר הזכיר ובידר בכמה מקומות..."

במשפט תמציתי זה, סוכמה השיטה באופן הנאמן ביותר. דרכו של ר' יהודה הלוי תעמוד גם בפתח הדיון הבא, וכאן המקום להעיר שאין אפשרות להפריד לחלוטין בין התחומים השונים, וגם בעיסוק בעניין ההיסטוריה, תהיינה נקודות הנוגעות לגבי ארץ ישראל בפרט, וחזוק 'שיבת ציון' בכלל תוך התחקות אחר שורשי הרעיוניים-הגותיים.

ההיסטוריה

הרב הנזיר סובר, כך נדמה, שדי בהיסטוריה, או בראייה ההיסטורית, כדי יצירת שיטה פילוסופית שלימה העומדת בפני עצמה. בקווים אלו הוא מתאר את דרכו או גישתו של ר' יהודה הלוי. באחת ההקדמות לספר ה"כוזרי", מחלק הרב הנזיר את הפילוסופיה לשיטות שונות¹⁵ – השיטה הקוסמולוגית, ביסוס הבריאה ומכאן למציאות הבורא ומהותו (המותכלימון), השיטה המגיעה לא-ל כעומד בראש מערכת סיבתית, עילת העילות (מיסודו של אריסטו), השיטה הנפשית – "מנפש האדם לנפש העולם" (לפי ניסוח הרב הנזיר, והכוונה לניאופלטוניות) והשיטה המוסרית, הדנה בדרכי האל וצידוקו (תיאודיצאה). לחלוקה זו מוסיף הרב הנזיר את דרכו של ר' יהודה הלוי, כשיטה אוטונומית: "ודרכו, לא הדרך הקוסמולוגית, הטבע ומהשאחר-הטבע, מעשה-בראשית ומעשה-מרכבה כמורה, ולא הדרך הנפשית, נפש העולם כלאבן גבירול ב'מקור חיים', ולא כדרך היש העולמי, האונטולוגיא, או הדרך המוסרית. אלא הדרך הדורית הלאומית".

14. במאמר "ארץ ישראל" שנדפס בספר "אורות", ירושלים תש"י עמ' ט"ג.

15. יש להעיר שהדגש הוא על ההוכחות למציאות הא-ל, או על תפיסת היחס שבין הא-ל לבין העולם, ולא על גישות כלליות גרידא. אלה הם גוונים בפילוסופיה היהודית.

ובמהדורה מקבילה – "דרך לאומית דורית היסטורית": "ומיוחדת הדרך הלאומית ההיסטורית, זו של ריה"ל, ובדור האחרון נתחדשה מחשבה זו, בדור התחיה והלאומיות על ידי רנ"ק, בדרך היגל, שקלט מהחכמה הפנימית על ידי ר' אברהם איריא".

ברם, דומה שמעבר לתפיסה היסטורית כוללת שתוגדר כפילוסופיה של ההסטוריה, בה לא עסק הרב הנזיר באופן רציף ואין בכתבים די־שזירת הגות כזו, בכל זאת ישנה השקפה עקיבה על התפתחותה של ההיסטוריה־היהודית הרעיונית, והגשש הוא על העת החדשה. לפני שנדגים ראייה זו, נעמוד על משמעותה של תנועת ההשכלה בעיני הרב הנזיר מבחינת מניעה. אין להטיל ספק שהיא נוצרה עקב תחושת הצימצום והדלדול שהורגשה בקרב אותו דור, דבר שאינו מורה בהכרח על חיסרון. מאידך גיסא, דחפה אותם הגותם לעסוק בנושא המדינה, ובזה רואה הרב הנזיר שלב מכין להעלאת ערכה של ארץ־ישראל ביניהם. ועל ידי כך ליצור קרקע מכינה לחזרה אליה. אין הוא מתעלם מן התוצאות השליליות וההרסניות שגרמה תנועה זו מנקודת מבטה של אמונת היהדות המסורתית, אך הוא רואה תנועה זו חרף כשלונותיה כצעד מחושב לכיוון ארץ ישראל. הקטעים הבאים הם מתוך רשימה על אודות אופיה ותכונותיה של הפילוסופיה היהודית כדרך שהשתקפו במשך הדורות: "הפילוסופיא נפתחת בישראל בתנועה כבירה ודרישה עזה לאור וצורת רחבות המקום החסר עיון וצפיית השכל, הסגור במחשבה מופשטה, כשהיא נתונה על כרחה בצורה עיונית צרה ומצומצמת. מתוך כך הבקשה לאור, לרחבות, ל'עולם', בכתקופת ההשכלה הרמב"מנית. אך צורה עולמית כוללת זו, זרה לנשמת ישראל, שתפארתה באור הארץ, ארץ הקודש, והיא לקוחה בחוץ לארץ. מתוך כך התפילה והדרישה בפילוסופיא העברית ל'מדינה' ל'מלכות ישראל' בפילוסופית רמבמ"ן בתקופת ההשכלה, כ'כוזרי' בתקופת ספרד. המדינה והארץ היא מגמת הפילוסופיא העברית, כשם שמלכות המשיח, הגאולה, סוף מחשבת החכמה הפנימית העברית... אך אליה וקוץ בה, והביאה לידי התבוללות בה אנו טבועים, כמו בהילניות וגם בתקופה הספרדית. אף על פי כן היא מעבר, מתוך החופש האזרחי באה הדרישה והגעגועים על ארץ ישראל".

את תנועת ההשכלה רואה הרב הנזיר בפרספקטיבה נוספת, וכאן היא נזכרת תחת קורת גג אחת עם תנועות נוספות בעם ישראל, תנועות שבאו לידי עימות עמה – החסידות, ומאוחר יותר, המוסר. הרב הנזיר רואה את כולן כממשיכי הרמח"ל, אשר בקשת יצירותיו הרחבה גרם, לדעתו, להתפתחותן של הללו. הרמח"ל חיבר כידוע ספרים במוסר, בקבלה, בהיגיון ובמליצה, בספרות ובשירה. התנועות שהמשיכו אחריו, פיתחו את השלמות השונות בהן עסק. זוהי ראייה של התפתחות רעיונית, ואת שלשלת

התפתחות זו, רואה הרב הנזיר, דרך רבו הרב קוק, בעצמו. תפיסה זו מופיעה בסוף חלקו השני של "קול הנבואה"¹⁶, אך היא מורחבת ומוסברת באופן ברור (מן האספקט ההתפתחותי-רעיוני) בקטע שנמצא בכתב-יד, ואשר חלקו מצוטט בזה: "הרמח"ל עומד על סף התקופה המודרנית (הרנסאנס האיטלקי), שפתחה בתחיית הלשון העברית ושירתה וספרותה. היא נסמכת ישר לבעל הדרמות הסימבוליות (מגדל עוז, לישרים תהלה) שנמצא בהם למשורר העיוני השני אחרי ר' יהודה הלוי. אך גם מעין שטת פילוסופיית הההשכלה הלייבניצית, באמת נמצאת בשיטתו של רמח"ל.

בה בשעה שלישי"ר לא היתה השפעה על הפילוסופיה העברית ועל היהדות האחרונה, לרמח"ל היתה השפעה מרובה מאד בכל מפלגות ישראל ובתי מדרשו השונים. ספרו 'מסלת ישרים' מונח ביסוד שיטת המוסר החדש, השורר בישיבות תלמידיו קובע חיהם. ספר קל"ח היה לספר שיטת החסידות, כשם שיצירותיו האמנותיות היו לסמל ולנס לספרות העברית היפה של תקופת ההשכלה. אלה ג' התנועות שהיו צוררות זו לזו, הן באמת שואבות ממקור אחד, מקדוש ישראל הרמח"ל, ששאב ממקור חכמת ישראל הפנימית, שראשיתה הנבואה וסגולתה רוח הקודש. משוררים פילוסופים הם האלהים העברים מימות ר' שלמה גבירול, ר' יהודה הלוי, ר' אברהם אבן-עזרא, ההולכים בתפילותיהם ופיוטיהם בעקבות המשוררים הלויים בספר תהילים, שהמשורר הפילוסוף החדש, רמח"ל, מחקם בספרו בן תהלים".

לסיכום, נראים כאן מספר מעגלים היסטוריים, המקנים אספקלריה של התפתחות רעיונית, כאשר השלכותיה נוגעות גם במישור הפראגמטי. עד לימינו אלה¹⁷. הראשון, מתקשר אף לנושא של ארץ ישראל והקשרה לתחום היצירה הרוחנית בעם ישראל. הגלות מובילה לדלדול, ואותו דלדול רוחני מוביל להפניית האפיקים אל המישור המדיני, ומשם לתנועה הלאומית-ציונית, החזרה אל הארץ, שם כאמור, שורה האור האלוקי, המהווה פיתרון גם לבעיות הרוחניות לבני הדור. (שלב שהוא כנראה מתמשך והולך למין השיבה ארצה ואילך – לפי תפיסת הרב הנזיר). הסבב השני לעומת זאת

16. עמודים שטרשיז

17. יש לציין שנסיונות לביאורים מסוג זה היו בסוגיות שונות. למשל: נסיונו של מנדלסון לבאר את משנתו של לייבניץ כהשלמתה של משנת שפינוזה על ידי ראיית עולמו של שפינוזה כדגם, ועולמו של לייבניץ כמציאות. כמו כן תפיסות הרואות את מכלול ההיסטוריה כהתפתחות, כמו משנת הרמב"ם המחלקת את העולם לשלוש תקופות – פוליטיאזים, מונותיאזים ואחרית-הימים, כאשר הדתות הינן מסיעות להגיע להכרה באחדות ה'. מהלכים כגון אלו שיתוארו במשנת הרב הנזיר, כמובן אינם סותרים אלא משלימים לתפיסות כוללניות מעין זו של הרמב"ם.

מתרכזו כולו במישור הרוחני – משורדי ישראל שהיו גם פילוסופים, וכנראה נבעה שירתם או כתיבתם הפיוטית מעצם היותם פילוסופים וכן להיפך, עד הרמח"ל, ומשם פיתוח הנושאים הללו של שירה ומחשבה פילוסופית על ידי תנועת ההשכלה, כאשר הסבב מגיע, או מתחיל להשיג את מצבו ההתחלי, הנפתח על ידי הרב קוק, שגם כתיבתו היתה פיוטית, ושילב שירה עם הגות. כל זה מתפרש כניסיון להמשיך את דרכו של הרמח"ל בדורות האחרונים. בסבב נוסף מתפרשות התנועות השונות (השכלה, חסידות, מוסר) כממשיכות את דרכו של הרמח"ל כל אחת בתחום שלה, וכנראה איחודן בא לידי השלמתו בארץ ישראל, ועליו טווה הרב הנזיר את משנתו החותרת לשלימות מלאה – חזרת הנבואה לעם ישראל, במובן המיוחד שמקנה לה הרב הנזיר.